

Vincze Anna

Az anyai engedély. Ferenczi Sándor vallomásai alapján*

Bevezetés

Dolgozatomban Ferenczi Sándor feleségéhez, Gizellához való kötődésének egyik motívumát vizsgálom, amelyet összefoglalóan anyai engedélynek nevezek. Véleményem szerint az Elma-szerelem a nyilvánvaló, alapvető motívumán, azaz a fiatal nő és a saját gyerek utáni vágyán kívül azt a kívánságot is hordozza, hogy éppen Gizella, Elma anyja engedje meg neki ezt a kapcsolatot, házasságot. Gizella számára nemcsak a nőt, hanem többek között az anyát is megtestesíti – amint erről Freudnak írt levelei is tanúskodnak. Az anyai engedély azt jelenti, hogy Gizella, szemben Ferenczi saját szigorú, a szexualitást is büntető anyjával, ne csak a szexuális szabadságához általában járuljon hozzá, hanem viselje el a legfőbb tabu áthágását: Ferenczi házassági szándékát a saját lányával. A Gizellával való kapcsolat, ahogy látni fogjuk, ezt az ambivalenciát foglalja magában: az anyához fűződő harag és bosszú újraélését, de az anyával való kapcsolat reparálási vágyát is.

A második részben olyan férfipácienseket fogok bemutatni, akiknek a nőkhöz való alapbeállítódása hasonló Ferencziéhez, de a reparálásra, az anyai engedélyre való vágy nem áll fenn. Részletesebben egy olyan férfipáciensről lesz szó, akinél a negatív anyai áttétel háttérben szintén lényeges az anyai engedély hiánya, amely nála nem elsősorban a szexualitásra, hanem az egész létezésére vonatkozott.

Ferenczi Sándor Freuddal, Groddeckkel folytatott levelezésében lenyűgöző őszinteséggel tárta fel rezdületeit, tudatossá vált motívumait. Számára a Freudnál kezdett analízis folyamatos önelemzést jelentett. Dolgozatomban nem az élettörténettel, azaz a Ferenczi–Gizella–Elma háromszög fájdalmas történetének feldolgozásával foglalkozom. Ezt a témát kimerítően, részletesen és tapintattal tárgyalja pl. Emanuel Berman, Judith Dupont és André Haynal (Berman, 2004; Dupont, 1997; Haynal, 2003). Ferenczi belső világa érdekel, Pálos (Altschul) Gizellához fűződő bonyolult, ellentmondásos érzelmei. Ennek egyik oldala Gizella

* A dolgozat a 2012-ben Budapesten tartott Nemzetközi Ferenczi Sándor konferencián (*Faces of Trauma*) elhangzott előadás átdolgozott változata.

idealizált képe, a saját anyjáról való kép ellentéte, amely pozitív képnek Gizella minden módon próbált megfelelni. A másik oldalon ott látjuk az anyjának szóló, de Gizella felé megnyilvánuló negatív érzéseket.

Azt a véleményemet szeretném kifejtteni – és ebben Nemes Livia gondolatát viszem tovább –, hogy Gizellával való kapcsolatának egyik mozgatórugója Gizella engedékenysége (Nemes, 1998¹). Hozzátehetjük, hogy ezáltal a saját anyjától elszenvedett traumákat, kielégületlenségét volt képes átfordítani egy reparatív kapcsolatba. Elsősorban Ferenczinek 1909 és 1916 között Freudhoz írt leveleire támaszkodom. Ekkoriban Ferenczi szerelmi kapcsolatban áll a nála nyolc évvel idősebb Gizellával, akit sok habozás után végül 1919-ben vesz feleségül. Ebben az időszakban, Freuddal többször találkozik, analízisét is folytatja nála. 1911-ben szeret bele Gizella egyik lányába, Elmába, éveken keresztül hezitál anya és lánya között. Freud a levelezés tanúsága szerint egyértelműen Gizella mellett áll. Bár Freud befolyása kétségtelen Ferenczi döntésére, ebben a dolgozatban erről a másik aspektusról, a nőekkel való kapcsolatáról lesz szó, amelyet szintén alapvetőnek és lényegesnek tartok.

Gizella engedélye

Az ideális kép fenntartásához Ferenczi számára Gizella (tudatosan vagy tudattalanul) többek között azzal járult hozzá, hogy Ferenczinek és saját lányának, Elmának jegyességére megengedően, elfogadóan reagált. Gizella annak ellenére és azzal együtt volt képes erre, hogy Ferenczi a legnagyobb tabut törte át – és a levelezésben is nyilvánvalóan nagy fájdalmat okozott neki. Gizella más helyzetekben is bizonyoságot tett arról Ferenczinek, hogy képes a teljes elfogadásra, az eredeti trauma jóvátételére. A szexualitást megengedő anyai engedély lényeges faktor az Elma-kapcsolatban, nem csak Ferenczi vágya a fiatal nő és a gyerek után. Az előzményben azt a lelki pozíciót találjuk, amely – Ferenczi kifejezéseivel élve – az anya iránti infantilis bosszú, nőgyűlölet vagy a nőekkel szembeni ambivalencia (Pfitzner, 2005) érzelmeit sűríti. Mint látni fogjuk, a Ferenczi által a *Klinikai napló*ban leírt egyik esetének kommentálása alátámasztja ezt az értelmezést, amely az „igazi”, megértő, engedékeny feleséget és a szexualitást elítélő anyát hasonlítja össze.

Ferenczi vágya a teljes őszinteségre

Mind a Freuddal való pszichoanalízisben és barátságban, mind Gizellával való kapcsolatában kezdettől jelen van Ferenczi igénye a totális őszinteségre. Ezt a vágyát felfoghatjuk az anyjával hiányzó intimitás reparálásának. Freudnak szóló korai levelében (Freud – Ferenczi, 1908-1911, 79. levél) írja Gizelláról, akit akkor még, diszkrécióból Izolda asszonynak nevez: „hogymás nők iránt is érzek szexuális vágyat,

¹ Nemes Livia tanulmányának más a gondolatmenete. Ferenczi Freudhoz fűződő kapcsolatában tartja jellemzőnek az olyan engedékenység utáni vágyát, amilyen Gizellára volt jellemző.

mind neki, mind magamnak bevallottam, sőt mi több, még korát is szemére vettem.” (169.) És így folytatja: „Sok mindenki ő számomra, ehhez alig férhet kétség: szerető, barát, anya, tudományos téren pedig tanítvány, vagyis gyermek – még hozzá rendkívül intelligens és lelkes tanítvány, aki tökéletesen tisztában van az új felismerések fontosságával és jelentőségével.” (170.) Az igazmondás vágya nem csak az analízisre vonatkozott, ugyanerre a nyíltságra tartott igényt más kapcsolataiban, Gizellával, Grodeckkel, és vágyott a kölcsönösségre is. Gizellának megmutatja Freudnak írt leveleit, amelyekben saját érzelmi ingadozásairól számol be, valamint Grodecknek szóló levelét is elolvastatja vele, ahol cseléd lányok által keltett vágyáról ír (Ferenczi–Grodeck, 2010, 140-141.). Ez az igény mutatkozik meg Elma analízisében és annak Elma részéről általa észlelt hiánya átmenetileg el is távolítja tőle. Grodeck személyisége éppen ebből a szempontból ragadta meg – „még soha életemben nem nyíltam meg ilyen őszintén egy férfi előtt, még Siegmund² Freud előtt sem” – írja Grodecknek 1921-ben (Ferenczi–Grodeck, 2010, 136.). Azt gondolom, hogy bár a Klinikai naplóban leírt kölcsönös analízis technikáját elsősorban az áttételi-vizontáttételi problémák hívták elő, de éppen a rá jellemző igazmondás és a kölcsönösség vágya vezetik ehhez, a pszichoanalízis történetében egyedülálló³ ötlet kipróbálásához.

Családi és társadalmi miliő, gyerekkori szexualitás, fixáció és bosszúérzés anyjával, ami miatt Gizellának kell vezekelnie

A Ferenczi-ház miliője nem különbözött a 19. század végére jellemző polgári családokra jellemző mentalitástól, ami a szülők részéről a szexualitásra vonatkozó szigort és tiltást jelentette. Éppen ez a tiltás teszi még vonzóbbá a kezdeti szexuális tapasztalatokat, és nem véletlenül állt a szexualitás Freud teóriájának középpontjában.

Ferenczi egyik levelében, amelyben egy álmához ír asszociációkat, visszaemlékezik arra, hogy hároméves korában a szakácsnő rajtakapta őt és Gizella nővérét, amint kölcsönösen tapogatták egymást. Az eseményt anyjánál való bepanaszolás és konyhakéssel való fenyegetés, szidás követte. A gyerekkori szexuális ténykedés egyszerre járt együtt a kérkedéssel, a megmutatás és a lelepleződés vágyával is, hogy titkos bűneit és fantáziáit büntessék meg. (Freud–Ferenczi, 1912-1914, 425. levél.) Anyjának nem csak szigorát, hanem szeretetlenségét is felrója, és mindezekből levezeti elhagyatottsági érzéseit. Ahogy írja Freudnak, anyjának egy súlyos betegsége bár felzaklatta, de nem volt képes iránta gyöngédséget érezni. (Freud–Ferenczi, 1914-1916, 586. levél.) Érdekes adalék, mely szerint egy kolléga feleségének késői terhességét sokáig nem vette észre, amit összefüggésbe hoz azzal, hogy anyja terhességeit sem észlelte. A testvérféltékenység mellett ez is kifejezheti a szülők szexualitásának tagadását, erős kötődését anyjához. Mint tudjuk, tizenegy élő gyerek közül a nyolcadik volt a testvérsorban. Visszaemlékezik nyolcéveskori elhagyatottsági

² Ferenczi így folytatja: „akinek a neve okozta az előbbi lehengetelt /besi(e)gt/ szóban az elírást”.

³ Azóta Bakó Tihamér és Zana Katalin megismételték Ferenczi kísérletét: Bakó – Zana, 2015.

érzéseire és anyjával szembeni bosszúfantáziáira, melyek miatt úgy gondolja, „szegény G. asszonynak kell vezekelnie”. (Freud–Ferenczi, 1912-1914, 306. levél.)

Az Elma szerelem előtt Freudnak beszámolt arról, hogy egy elvált nővel próbált kapcsolatot létesíteni. Ennek az a belátása vetett véget, hogy Gizellához való fixáltsága erősebb. (Freud–Ferenczi, 1908-1911, 205. levél.) Nem nehéz látni, hogy az elvált nőhöz képest Elmához való kapcsolódása egy ponton biztosan más, mégpedig incesztuózus volta miatt. Idekívánkozik egy idézet a *Klinikai naplóból*: „Az igazi feleség nem fogja utánozni az anyát, aki a szexualitást, úgy ahogy van, elítéli (hát még az incesztust), hanem tudni fogja, hogyan biztosítsa a megfélemlített kisfiút szerelméről, bármilyen impulzusokat érez is az, sőt még akkor is, ha enged ezeknek az impulzusoknak.” (Ferenczi, 1932, 156.) Véleményem szerint az Elma szerelem érzelmi jelentőségét részben Gizella adja meg, aki a mindent, még az incesztust is megbocsátó anyát jeleníti meg Ferenczi számára. És ez akkor is igaz, ha természetesen alapvetően más tényezők fontosabb szerepet játszottak választásában, mint Elma fiatalága, szépsége, vágya saját gyerek után. Ugyanakkor Elma számára a tisztátalan nőt, míg Gizella a tiszta, anyai nőt jelenítette meg (Freud–Ferenczi, 1914-1916, 590. levél, 181.).

A 20. század eleji nőfelfogásban általánosan jellemző volt az ösztönök által vezérelt, alacsonyabbrendűnek tartott és a tiszta, érinthetetlen, idealizált nő dichotómiája (Erős, 2004), bár ez a hasítás mélyebb szinten jelenleg is fellelhető analízisekben. Borgos Anna Török Sophie egy novelláját elemzi, ahol a nőíró a férfi szempontjával azonosulva ír a látott nő által keltett érzésekről: „A szöveg narrátora a szexualitáson keresztül omnipotens, veszélyes hatalmat tulajdonít a nőnek, amely egyszerre készletű csodálatra és ellenállásra” (Borgos, 2008). Talán a nő szexualitásának hatalmát és az ebből adódó kiszolgáltatottságot és haragot éppen a nők alacsonyabbrendűségének feltételezésével próbálják, próbálták kompenzálni.⁴ A Freud–Ferenczi levelezésből világosan kiderül, hogy Elma váltott analitikus kezelése, ide-oda lökése az analitikusok empátiáját nélkülözve, Elma érzéseinek, személyiségének, vágyainak semmibe vételével történt. Ahogy Erős írja: „nem egészen tiszta játékot” folytattak vele (Erős, 2004), amit egy férfival szemben bizonyára nem engedtek volna meg maguknak. Ugyanakkor, közeli személyes érintettség nélkül az 1920-as, '30-as években Ferenczi pozitívan, inspirálóan és egyenrangú félként viszonyult az egyre sokasodó analitikus nőkollégáihoz (Borgos, 2018).

Visszatérve Gizellára, a levelek tanúsága szerint mindent odaad és megenged, ami emberileg lehetséges: az Elmával való házasságot, önmagát, Ferenczi szexuális szabadságát. Mindez az őszinteséggel, azaz az intimitás helyreállításával együtt jelenti a Gizellával való kapcsolat reparatív jellegét. Bár Ferenczi hihetetlen ragaszkodással, szeretettel és hálával beszél Gizelláról, felsőfokon ír jelleméről, iránta, azaz az általa megjelenített anya iránt érzett ambivalenciájára jellemző a 306. levélben már említett bosszúfantázia érzése, az empátia hiánya Gizella felé. Gizella megindító levelét olvasva arról panaszkodik Freudnak, hogy mást gondol, mint amit érez: „tudatosan tökéletesen méltányolja viselkedését” – de „belső érintettsége elmarad” (99.). Ezzel együtt később azt írja Freudnak, hogy az Elma időszakban váltotta ki Gizella

⁴ Erről lásd pl. Horney, 1932.

leggyakrabban az elérzékenyülését (Freud–Ferenczi, 1914-1916, 590. levél, 180.), ami szerintem éppen az anyai engedély jelentőségét igazolja. A kölcsönös analízis kipróbálása nemcsak az őszinteség vágyából fakad, hanem időnként a saját empátia hiányának, sőt ellenséges rezdületeinek beismeréséből, ahogy beszámol erről a *Klinikai naplóban* (Ferenczi, 1932, 116.). Ezt a módot választotta, hogy kapcsolatát elmélyíthesse egyik páciensével. Bár kísérlete valószínűleg nem folytatható, de ezzel a gondolkodással Ferenczi megalapozta pácienseinkkel való kapcsolatunk egyik legfontosabb alapkövét, a viszontáttétel megértését.

Néhány férfpáciens Ferencziéhez hasonló tendenciája

Munkám során néhány férfpáciens analitikus terápiájában a nőkhöz, az anyához való viszonyban és az áttételi kapcsolatban megjelenő érzésekben némely vonatkozásban Ferencziéhez hasonló tendenciákat találtam. Természetesen egymástól és Ferenczitől is különböztek. Egyik fő különbség Ferenczivel szemben, hogy az anyai tiltás erősebb, az ambivalencia negatív oldala dominál, a „jó anya” iránti vágy elfojtottabb, inkább az elutasítás és a harag, a kapcsolatok elkerülése jellemző. Ennek következtében az áttételben is negatív érzéseket tapasztaltam. Részletesebben egy olyan férfpáciensről lesz szó, akinél a negatív anyai áttétel háttérében szintén lényeges az anyai engedély hiánya, amely nála nem elsősorban a szexualitásra, hanem az egész létezésére vonatkozott.

A páciensek kapcsolati problémákkal jelentkeztek terápiára, bár tehetséges emberek, többen közülük karrierjükben, munkájukban is el voltak akadva. Anyjukat gyerekkorukban hidegnek, szeretetlennek érezték, néhány esetben szomorúnak, sírósnak látták. Közös az élmény, mintha az anya megadhatta volna, de mégis megvonta a vigasztalást, a testi kontaktust, a figyelmet és az elismerést fiúgyermekétől. A páciensek fantáziájában az anya szexualitását vagy passzívnak képzeltek vagy nem-létezőnek tekintették, és élményük szerint anyjuk férfivá serdülésüket, kamaszkori maszturbációjuk nyomait, fizikai valójukat megrovóan, helytelenítő pillantással, elutasítással nézte.

A számukra mindebből következő magány és elhagyatottság szinte feloldhatatlan, sem baráti, sem szerelmi kapcsolat nem jön létre vagy nem tartós. Bár a vágy jelen van a nővel való lelki és testi kontaktus iránt, ahogy kisgyerekkori visszaemlékezésük szerint szintén vágytak volna anyjukra. Kapcsolatot kötöttek nőkkel átmenetileg, de általában nem történt más, mint a kielégítetlenség újraélése és az ezt eredményező harag és fájdalom, vagy mindezek tagadása, az érzések eltávolítása. Az egyik páciensem ambivalens érzéseit veszekedésük után barátnőjének úgy fejezte ki, hogy a lány menjen el, különben átöleli. Az idegenség érzésén nem tudnak túljutni. Szexuális fantáziáikban elnyeletési félelmek, kasztrációs szorongás jelentek meg. Homoszexuális fantáziáik ugyanakkor inkább azt a kívánságukat hordozták, hogy ne legyen a nőkre szükségük, azaz inkább a nők ellen irányuló bosszúnak és nem valódi homoszexuális készítésnek tündek.

Az áttételi kapcsolatban többeknél alapvető tapasztalatom volt, hogy ahogy barátnőikkel, várhatóan velem is aktívan ismétlik meg az anyjkkal való kapcsolatot. Ez azt jelentette, hogy szerettek volna kizárni, nem tudomást venni rólam, mintha idegennel beszélnének, akivel nem jöhetne és ne is jöjjön létre érzelmi kapcsolat. A velem való kapcsolat nélkül szerettek volna profitálni a terápiából. A terápia, az én jelenlétem önmagában határsértő, behatoló volt számukra. Néha pillanatnyi oldódás, egyetértés alakult ki közöttünk. De jellemző, hogy ha időnként mégis közelebb engedtek, elégedettek voltak velem, erről csak sokkal később számoltak be, azaz elégedettségüket is meg akarták vonni.

Talán a legnagyobb különbség Ferenczivel szemben, hogy pácienseimre nem a reparáció, az anyai engedély vágya, hanem az áttételben és kapcsolataikban is a nőktől való függés tagadása volt jellemző. A most ismertetendő páciens ebből az utóbbi szempontból kivételt jelent.

Egy férfpáciens esete

Egy húszas éveiben járó, intelligens, és egy művészeti ágban korán tehetségesnek tartott férfpáciensem anyjával való kapcsolatára kisgyerekkora óta a szüntelen, konok harc volt jellemző. Analízise sok éven át tartott, fekvő helyzetben hetente háromszor járt.

Egyik első emléke szerint tiltakozásul anyja erőszakos etetése ellen még azt az ételt sem ette meg, azt is hagyta lecsurogni az állán, ami ízlett volna. Óvodás, iskoláskorán keresztül végighúzódott a harc az esti lefekvés körül. Félt a sötétől, az elalvástól, mivel rémisztő álmai valóságosnak tűntek. Így szerette volna elnyújtani a lefekvés idejét, de szülei nem engedték fönt lenni, később olvasni az ágyban. Nagyon keveset aludt, küzdött az elalvás ellen, felnőtt korában is alvás zavarai voltak.

Anyja hol tehetségére való hivatkozással, hol időnként agresszívan, pl. a haját húzva próbálta rávenni feladatainak elvégzésére. Mindez ellenállást váltott ki, és arra sem volt képes, hogy iskolai feladatairól tudomást szerezzen és foglalkozzon velük, bár minden tanár nagyon okosnak tartotta. Egyetemi vizsgáira is az utolsó utáni pillanatban készült. A külső nyomás, mások által adott feladatok elleni ágálása önmaga ellen is fordult. Ez azt jelentette, hogy nem tudta átélni, elkülöníteni, milyen cselekvés az, ami belső igényből táplálkozik, azt sem csinálta, amiről azt gondolta, hogy szeretné. Ideje nagyrészt intellektuálisan kikapcsoló tevékenységekbe menekült, amelyeket szülei tiltottak, mint pl. a tévénézést, később a számítógépezést.

Iskolás életét homályban élte, csak az a cél vezérelte, hogy túlélje a megalázott, kiközösített létet. Verésekre nem emlékszik, de arra igen, hogy lefogták, mozgásképtelenné tették. Mindezt öccsén torolta meg, akit harcos játékokra vett rá és legyőzött.

A kiközösítettséget később más közösségekben is aktívan megismételte. Terápiája folyamán értette meg, hogy mindezt azzal érte el, hogy úgy viselkedett, mint akit bántottak.

Mindabból, hogy úgy érezte, anyja szemében rossznak látja magát, mintha anyja őt nem tekintené emberi lénynek és másrészt, hogy az iskolai életből is kisodródott, számára az következett, hogy saját létezése tűnt illegálisnak. Ő egy rossz lény, akinek a tárgyai vagy rossz minőségűek, vagy attól válnak azokká, hogy hozzá tartoznak. És aki mások számára nem vállalható. Számomra ez az érzése abban képeződött le, hogy halkán kopogott a rendelő ajtaján, halkán jött be és halkán is beszélt. Mint aki észrevétlen, zárójelbe teszi magát.

Érdekes módon egyik szerelmével való kapcsolata is mintegy illegalitásban, mások számára láthatatlanul történt. A fontos nővel kapcsolatban úgy élte át magát, mintha kiszolgáltatott csecsemő lenne. Ahogy kifejezte, úgy érezte, a tekintetüktől kap levegőt.

Témánk szempontjából lényeges, hogy mindebből a kiszolgáltatott helyzetéből következően barátnőivel nem tudott empátiát érezni, ugyanakkor azt szerette volna, hogy pótolják számára az elvesztett anyát, fogadják el teljesen, álljanak mindig rendelkezésére. Még amikor ő hagyta el a lányt, akkor is mintha őt hagyták volna el, a megfosztottságot, az elanyátlanodást érezte.

A mi kapcsolatunkat kezdettől szerette volna megóvni attól, hogy olyannak lásson, mint anyját. Ez természetesen nem sikerülhetett. Viszonyulását kettősség jellemezte. Láttá bennem anyját, akiről gyerekkorában kicsit azt képzelte, hogy mérget kevert a kakaójába. Ez köztünk abban nyilvánult meg, hogy attól félt, csak megjátszom a pszichológust, valójában én is csak átejtem, elárulom, manipulálom. És ezzel együtt kezdettől azt is érezte, hogy segítőkész vagyok és megértem, elfogadom őt. Az attitűdömben érezte ezeket a vonásokat, hogy ugyanis nem megítélni, leleplezni akarom, hanem az addigi, élete során megszokott reakcióktól eltérően képes vagyok meglátni az ő szempontját, az ő érdekét, narratíváját. Érzelmileg ez azt jelentette, hogy ő mások számára mégiscsak létezhet, ami később egyben azzal a felelősséggel is járt, hogy ne csak várjon törődést és gondoskodást, hanem tekintettel legyen ő is másokra.

Azt is látta, hogy nem vagyok varázsló, aminek szeretett volna, és zseni sem, de, ahogy kifejezte, „nem kellett a fejét fognia attól, hogy milyen rossz hozzám járni, hogy hülyeségeket reagálok”.

Úgy gondolom, hogy a remek humora és öniróniája segítette összehangolódásunkat és az is, hogy a mi kapcsolatunkban az analízis folyamatában nem élt át teljesíthetetlen követelményeket, nem volt mivel harcolnia.

A terápia végére képessé vált arra, hogy eltartsa magát, és felszabadító volt számára, hogy kifejlődött az emberekkel való szabadabb kommunikációjának képessége, a nővel való kapcsolata is oldottabbá vált.

Összefoglalás

Gyerekkorunkban az anya, vagy más, fontos személy hozzánk való viszonyulása, empátiája, elfogadása, bennünk való tükröződése adhatja meg létezésünk értelmét, jelentőségét, és meghatározhatja kapcsolatkésztségünket is. Ahogy láttuk Ferenczinél,

az anyai elfogadás hiányának késői következménye partnerére, Gizellára szinte megoldhatatlan feladatot, paradoxont rótt: legyen a meleg, mindent megengedő anya, aki azt is megengedi, hogy őt visszautasítsa és helyette a lányát válassza. Nem egyszerűen az empátia hiányáról, megvonásáról van szó, hanem a büntető anyával szembeni harag aktív megvalósításáról már egy felnőtt kapcsolatban. Férfipácienseknél az anyától hiányolt odafigyelés és empátia szintén a nőekkel való ambivalenciát – azaz egyszerre a függést, kiszolgáltatottságot, és ezek tagadását is, valamint a bosszú érzéseit is eredményezi. Ezek egyik következménye a nőekkel való empátia megvonása. Ferenczi Gizellával való kapcsolatában erős motívum az eredeti, anyával való kapcsolat jóvátételi vágya, az intimitás és az őszinteség megvalósítása.

Felhasznált irodalom

- Bakó T. – Zana K.** (2015). Kölcsönös analízis Ferenczi nyomán. Kölcsönösség és realitás a terápiában, a kölcsönösség ma. *Imágó Budapest*, 4(4): 79-99.
- Berman, E.** (2003). Sándor, Gizella, Elma: életrajzi utazás. Ford. Kis Anna. *Thalassa*, (14)1: 69-98.
- Borgos A.** (2008). A nézés öröme. Arckép-tanulmány. *Kalligram*, 17(4): 73-77.
- Borgos A.** (2018). *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro.
- Dupont, J.** (1997). Egy kegyeletsértés története. Ford. Tóth Angelika. *Thalassa*, 8(2-3): 59-68.
- Erős F.** (2004). Nem egészen tiszta játék egy magyar lánnyal: Szexualitás, szerelem, női szerep a Freud–Ferenczi levelezés tükrében. In: Erős F.: *Kultuszok a pszichoanalízis történetében. Egy Ferenczi-monográfia vázlat* (105-125). Budapest: József Műhely.
- Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Grodeckkel** (2010). Szerk. Erős Ferenc, Kovács Anna. Ford. Dobos Elvira. Budapest: Thalassa Alapítvány – Imágó Egyesület.
- Ferenczi S.** (1932). *Klinikai napló 1932*. Ford. Vég Katalin. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- Freud, S. – Ferenczi S.** (1908-1911). *Levelezés, I/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2000.
- Freud, S. – Ferenczi S.** (1912-1914). *Levelezés, I/2. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002.
- Freud, S. – Ferenczi S.** (1914-1916). *Levelezés, II/1. kötet*. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002.
- Haynal A.** (2003). *Párbeszéd vagy párviadal. A Freud–Ferenczi-kapcsolat és a pszichoanalízis*. Ford. Ehmann Bea. Budapest: Gondolat.

- Horney, K.** (1932). Observations on a Specific Difference in the Dread Felt by Men and by Women Respectively for the Opposite Sex. *International Journal of Psychoanalysis*, 13: 348-360.
- Nemes L.** (1998). Adalék a Freud–Ferenczi viszonyhoz: egy lehetséges interpretáció. In: Nemes L.: *Alkotó és alkotás (77-83)*. Budapest: Animula.
- Pfitzner R.** (2005). Ferenczi a női szexualitásról. In: Pfitzner R.: *Kalandozásaim Ferenczi nyomában. Egy „hazajáró” pszichoanalitikus gondolatai különböző témákhoz (38-50)*. Budapest: Animula.